

Wie ben ik als ik preek?

Marinus Beute

Wie ben ik als ik preek?

Bronnen en herbronning van het homiletisch zelfbeeld

Boekencentrum *Academic*, Zoetermeer

Sponsored by **S**TICHTING **A**FBOUW **K**KAMPEN

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Boekencentrum *Academic* is een onderdeel van uitgeverij Boekencentrum

Ontwerp omslag: Geert de Koning

ISBN 978 90 239 7103 0

NUR 703

© 2016 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorwoord

Het is nauwelijks denkbaar – en zeker niet wenselijk – om als schrijver van een boek over het zelfbeeld van de prediker zelf buiten beeld te blijven. In de reflectie op de persoon van de prediker kom ik mezelf als mens voor God, prediker en onderzoeker al snel tegen. Dat was tijdens het onderzoek en het schrijfproces regelmatig confronterend en soms zelfs pijnlijk. Iets dergelijks zal gelden voor ieder die dit boek leest. Daarom laat dit boek zich niet alleen lezen als een wetenschappelijk onderzoek naar het zelfbeeld van de prediker, maar ook als een persoonlijke zoektocht naar mijn identiteit en plaats in dienst van God.

Er zijn tijdens het schrijven van dit boek een paar momenten geweest dat ik de handdoek in de ring wilde gooien. Een van die momenten herinner ik me nog goed. Om in afzondering en stilte te kunnen werken verbleef ik in het najaar van 2010 een week op de Hezenberg in Hattem. Ik had daarvoor gekozen omdat ik een ultieme poging wilde doen om mijn project, dat hopeloos vastgelopen leek, vlot te trekken. Tijdens een morgengebed in de kapel op het terrein van de Hezenberg las ik Psalm 84. Deze psalm betekent al jaren veel voor mij, maar opeens bleef ik haken bij een zinnetje dat me niet eerder opgevallen was. In vers 12 staat: “Genade en glorie schenkt de HEER, zijn weldaden weigert hij niet aan wie onbevangen op weg gaan”. Vooral het woordje ‘onbevangen’ trof me. Want hoe onbevangen was ik bezig met mijn project? In het reflecteren op het zelfbeeld van de prediker verloor ik gemakkelijk mijn onbevangenheid. Daarmee werd het een eenzame en kansloze onderneming. En dat was direct een belangrijke reden waarom mijn onderzoek dreigde vast te lopen. Maar Psalm 84 laat juist zien hoe onbevangen zijn en ontvangen bij elkaar horen. Wie bevangen is door angst of de neiging tot beheersing kan niet ontvangen. Pas in onbevangenheid kan een mens leren wat Gods genade en glorie inhouden. Ik ben nog steeds dankbaar dat ik dit inzicht onderweg heb mogen opdoen. Het heeft een belangrijke rol gespeeld in de voortgang en afronding van dit project.

Dankbaar ben ik ook mijn studiebegeleider, professor Kees de Ruijter. Hij heeft mij tijdens mijn opleiding in Kampen binnengevoerd in de fascinerende wereld van de homiletiek en, belangrijker nog, mij gestimuleerd om dienstbaar te willen zijn aan de verkondiging van het evangelie. Ik denk met veel plezier terug aan de vele gesprekken die we hebben gevoerd gedurende mijn afstudeerproject en mijn tijd als promovendus aan de universiteit. Lang niet altijd ging het tijdens onze ontmoetingen over homiletiek of praktische theologie. Een belangrijke rol speelde Kees de Ruijter ook op die momenten dat mijn onderzoeksproject dreigde vast te lopen. Vaak wist hij feilloos aan te wijzen waar het probleem zat en wees hij een richting om verder te komen. Zonder zijn bezielende begeleiding had dit boek er niet gelegen.

Ik dank ook graag de leden van de Onderzoeksgroep Praktische Theologie (later: ‘Reformed Traditions in Secular Europe’) van de Theologische Universiteit Kampen en de Theologische Universiteit Apeldoorn. Diverse malen mocht ik hoofdstukken ter bespreking voorleggen en werd ik overladen met waardevol commentaar. Ik denk ook met plezier terug aan de vele gesprekken die we binnen de onderzoeks-

groep hebben gevoerd over de beoefening van gereformeerde praktische theologie. Het daagde me uit om zelf mijn standpunten te bepalen en dat te verantwoorden. Wat moet een promovendus zonder lotgenoten? Ik dank mijn mede-promovendi van destijds, met name Wolter Huttinga en Myriam Klinker-De Klerck, voor de stimulerende gesprekken tijdens de gezamenlijke lunch.

Tijdens het schrijven hebben, naast de leden van de onderzoeksgroep, diverse mensen meegelezen en (delen van) het manuscript van commentaar voorzien. Dank aan Albert Jan Holsappel, Harm Wijnalda, Bram Beute, Jasper Bosman, Hans Burger en Myriam Klinker-De Klerck. Een bijzonder woord van dank geldt mijn ouders. Mijn moeder heeft het manuscript taalkundig gecontroleerd. Maar belangrijker nog was hun gezamenlijke warme betrokkenheid bij mijn studie en mijn onderzoek. Ik realiseer me maar al te goed dat ik in belangrijke mate door hen gevormd ben, zeker ook wanneer het gaat om het leven in verbondenheid met God.

In de afrondende fase heb ik van professor Rob van Houwelingen meerdere waardevolle suggesties ter verbetering gekregen waar ik mijn winst mee heb gedaan. De Engelse vertaling van de samenvatting is verzorgd door Eric Watkins en Wolter Rose. De eerste is onlangs zelf in Kampen gepromoveerd op een homiletisch onderzoek. In de afgelopen jaren hebben we elkaar diverse malen gesproken. Ik dank hem voor zijn interesse in mijn project en zijn Amerikaanse perspectief. Zonder de hulp van Liesbeth Groenwold waren de figuren in hoofdstuk 5 niet zo duidelijk als ze nu zijn.

Toen mijn contract aan de universiteit afliep in 2012, was mijn boek nog niet klaar. Toch durfde de Gereformeerde Kerk van Leens het aan mij te beroepen. Gedurende de laatste vier jaren heb ik meerdere malen studieverlof gevraagd en gekregen. Ik ben de gemeente van Leens erg dankbaar voor de ruimte die ze mij steeds heeft geboden om mijn project af te ronden en het meeleven in de afrondende fase. Hierbij moet ook de Theologische Universiteit genoemd worden die meerdere studieverloven financieel heeft mogelijk gemaakt. Zonder die royale ondersteuning was het boek nu nog niet af geweest.

Zonder Wilma en Jorieke, Pepijn en Iris had dit boek er zeker niet gelegen. Ik ben blij en dankbaar dat ik met jullie het leven mag delen.

In dit boek verwijs ik naar de prediker met mannelijke voornaamwoorden. Dit is niet beperkend bedoeld, maar ik heb hiervoor gekozen omwille van de leesbaarheid. De lezer wordt uitgenodigd, indien van toepassing, 'zij' of 'haar' te lezen. Tenzij anders aangegeven, zijn citaten uit de Bijbel ontleend aan *De Nieuwe Bijbelvertaling* (2007).

Leens, Pinksteren 2016

Inhoud

Voorwoord	5
1. Oog krijgen voor het zelf van de prediker: probleemstelling en opzet	11
1.1. Inleiding	11
1.1.1. Recente aandacht voor de prediker	12
1.1.2. Culturele context	12
1.2. Beschrijving onderzoek	14
1.2.1. Zelfbeeld en herbronning	14
1.2.2. Hoofd- en deelvragen	15
1.2.3. Belang	16
1.2.4. Opzet	16
1.3. Hermeneutische verantwoording van herbronning	17
1.3.1. Belang van aandacht voor de Bijbel	17
1.3.2. De Bijbel in de praktische theologie	18
1.3.3. Geen blauwdruk... ... <i>maar groendruk</i>	19 20
1.3.4. De dramametafoor	21
1.3.5. De rol van theologie	22
1.3.6. Ieders plek in het drama: historiciteit	23
1.3.7. Ieders plek in het drama: literaire karakter	24
1.4. Afsluiting	26
2. Zelfbeeld in beeld: over het ontstaan van het zelfbeeld & praktisch-theologische verantwoording	29
2.1. Zelfbeeld als reflectie op de preekpraxis	29
2.2. Theologische inkadering: opgenomen in het handelen van de drie-ene God	34
2.3. Zelfkennis verweven met kennis van God	36
2.4. Het zelf als icoon van de huidige cultuur	41
2.5. In ontmoeting met de ander vormt zich ons zelfbeeld	47
2.6. Afsluiting	52
3. Het zelfbeeld van de prediker in de moderne homiletiek: een homiletisch overzicht	55
3.1. Inleiding	55
3.2. De negentiende eeuw: van kans naar opgave	57
3.2.1. Principiële kans: Schleiermacher en verder	57
3.2.2. Principiële opgave: homiletiek van de ‘moderne preek’	59
3.3. De twintigste eeuw: wisselend beeld	61
3.3.1. Hindernis voor verkondiging: normatief-deductieve homiletiek	61

	<i>Eduard Thurneysen: het zelfbeeld wordt impliciet</i>	62
	<i>Karl Barth: na-zeggen en anders niets</i>	63
	<i>Doorwerking van de dialectische homiletiek in Nederland</i>	64
	<i>Normatief-deductief, maar dan anders: Kamper homileten</i>	65
	<i>Rudolf Bohren: vanuit de pneumatologie op weg naar de empirie</i>	67
	<i>Afsluiting</i>	71
3.3.2.	Noodzakelijk constitutivum: empirisch-inductieve homiletiek	71
	<i>Wolfgang Trillhaas: een wending tekent zich af</i>	72
	<i>Empirisch-inductief</i>	74
	<i>Otto Haendler: voorloper van de empirische wending</i>	74
	<i>Ernst Lange: de hoorder én de prediker</i>	75
	<i>KPV: preek- en predikeranalyses</i>	76
	<i>Axel Denecke: persoonlijk preken</i>	80
	<i>Manfred Josuttis: pastoraaltheologisch excurs</i>	82
	<i>Afsluiting</i>	83
3.3.3.	Hoorder onder de hoorders: kritisch-constructieve homiletiek	84
	<i>Henning Luther: dienstbare subjectiviteit</i>	85
	<i>Wilfried Engemann: tussen 'ik' en 'jij' gebeurt de preek</i>	87
	<i>Gijs Dingemans: bemiddelaar als hoorder onder de hoorders</i>	91
	<i>Afsluiting</i>	92
3.3.4.	Drie fasen in kernwoorden	92
3.4.	Afsluiting	94
4.	'Uw slaven in het belang van Jezus': een bijbels-theologische reconstructie van het zelfbeeld van de prediker Paulus	97
4.1.	Inleiding	97
4.1.1.	Bijbelse theologie	98
4.1.2.	Afbakening	99
	<i>Persoon</i>	99
	<i>Paulus de prediker</i>	100
	<i>Brieven</i>	100
	<i>De brieven aan de christelijke gemeente te Korinte</i>	101
	<i>Aan de gemeente van God in Korinte I</i>	103
	<i>Aan de gemeente van God in Korinte II</i>	103
	<i>Kernpassages</i>	104
4.1.3.	Opzet	106
4.2.	Gezondene	109
4.2.1.	Terminologie en gebruik in het Nieuwe Testament	109
	<i>Paulus over de apostel</i>	110
4.2.2.	Paulus over God en de prediking	111
	<i>Verkondiging is Gods werk</i>	112
	<i>God schakelt mij in</i>	113
	<i>God rust mij toe en begeleidt mij</i>	114
	<i>God zegent mijn werk</i>	116
4.2.3.	Ik ben gezonden door...	117
	<i>Dienen</i>	117

	<i>Vertegenwoordigen</i>	121
	<i>Verantwoorden</i>	122
4.2.4.	Ik ben gezonden naar...	123
	<i>Doorgeven</i>	124
	<i>Vader</i>	124
	<i>Navolgen</i>	125
	<i>Voeden</i>	126
	<i>Slaaf</i>	126
	<i>Paulus en zijn hoorders</i>	128
4.2.5.	Ik ben gezonden om te...	128
	<i>Verkondigen – εὐαγγελίζομαι</i>	129
	<i>Andere woorden voor verkondigen</i>	130
	<i>Beelden voor verkondiging</i>	131
	<i>Paulus en het evangelie</i>	133
	<i>God, het evangelie, Paulus en de Korintiërs</i>	134
4.3.	Afsluiting	135
5.	In God participierend zelf: genadig perspectief op het onzelfstandige zelf	139
5.1.	Inleiding	139
5.2.	Onrustig zelf	140
5.3.	Participeren in het spreken en handelen van God	141
5.3.1.	Participatie in Christus door de Geest	143
5.3.2.	Participatie in de missie van Christus	144
5.4.	Participatie en de homiletische drieslag	146
5.5.	Afsluiting	148
6.	Het voorbeeld van Paulus voor predikers vandaag: herbronning van het zelfbeeld	151
6.1.	Inleiding	151
6.2.	Van Paulus naar homiletische bezinning op de prediker	153
6.2.1.	Dezelfde akte maar een andere scène	153
	<i>Dezelfde akte</i>	153
	<i>Een andere scène</i>	154
	<i>Conclusies</i>	156
6.2.2.	Opzet voor het vervolg	157
6.3.	Opgenomen in het krachtenveld van de Geest	158
6.3.1.	Afhankelijk van Gods Geest	158
6.3.2.	Door de Geest bekwaam om mijn werk te doen	159
6.3.3.	Op cruciforme wijze dienstbaar	160
6.3.4.	Ambassadeur van de levende Heer	161
6.3.5.	Verantwoording schuldig aan God die mij beoordeelt	162
6.3.6.	Gericht op de eer van God	163
6.3.7.	Niet in staat het gewenste effect te bereiken	163
6.4.	In het geheel van het preekproces	164
6.4.1.	Brenger van goed nieuws	164
6.4.2.	Veelzijdig	164
6.4.3.	Getuige van de waarheid	165

6.4.4.	Overtuigend	166
6.4.5.	Als leraar voorbeeld	167
6.4.6.	Vorbereidend bezig	167
6.4.7.	Bemiddelaar	168
6.5.	In relatie tot de tekst van de preek	168
6.5.1.	Doordrongen van het goede nieuws	169
6.5.2.	Voortbouwend op Paulus' fundament	170
6.5.3.	Mystagoog	170
6.5.4.	Kwetsbaar maar gevuld met een kostbare schat	171
6.5.5.	In Christus hersteld beeld van God	171
6.6.	In relatie tot de hoorders van de preek	172
6.6.1.	Verantwoordelijk voor doorgeven	172
6.6.2.	Illustratie bij het evangelie	173
6.6.3.	Levend voorbeeld ter navolging	173
6.6.4.	Subjectief ter wille van mijn hoorders	175
6.6.5.	Dienstbaar aan mijn hoorders	175
6.7.	Afsluiting	176
	Literatuur	181
	Samenvatting	201
	Summary	209
	Curriculum Vitae	217

Hoofdstuk 1

Oog krijgen voor het zelf van de prediker

Probleemstelling en opzet

*Zum Wunder der Predigt gehört der Mensch;
zunächst der, durch den es geschieht, der Prediger.*
(Rudolf Bohren 1971a, 345)

1.1. INLEIDING

‘Wie ben ik als ik preek?’ Dat is de vraag die in dit onderzoek centraal staat. Binnen de homiletische reflectie zoomen we in op de prediker als een van de factoren die ertoe doet in de prediking. Aandacht voor de persoon van de prediker is er in de homiletiek altijd wel geweest, hoewel in de loop van de tijd vanuit verschillende invalshoeken en met een wisselende intensiteit (vgl. Lischer 2002, xiv).

Al in het Nieuwe Testament zelf wordt aandacht voor de prediker en zijn rol in de prediking zichtbaar. De apostel Paulus stelt, wanneer hij spreekt over de verkondiging van het evangelie, de (retorische) vraag: ‘Wie is geschikt voor deze taak?’ (2Kor.2,16). En iemand als Augustinus vraagt in zijn *De doctrina christiana* aandacht voor de integriteit van de prediker. De prediker moet zich bewust zijn van de preek van zijn leven. Zijn woorden en daden moeten overeenstemmen met het evangelie (Augustinus, *DDC.IV.27.59*). En predikers die niet zulke goede sprekers zijn, steekt hij een hart onder de riem door te zeggen: ‘zijn levenswandel moet hem als het ware tot woordenschat dienen’ (Augustinus, *DDC.IV.29.61*).¹

Zo typeert Calvijn de prediker als ‘een of ander mensje, uit het stof verzezen’. Iemand die van zichzelf niets voorstelt, maar toch door Gods genade namens hem mag spreken: “wanneer een of ander mensje, uit het stof verzezen, in de naam van God spreekt, dan geven wij met een voortreffelijk getuigenis blijk van onze vroomheid en eerbied ten opzichte van God zelf, als wij ons op dat moment bereid tonen ons door Zijn dienaar te laten leren, hoewel hij ons toch in geen enkel opzicht overtreft. Dat Hij de schat van Zijn hemelse wijsheid in breekbare en aardewerken vaten verbergt, heeft dan ook deze reden dat Hij zo een des te zekerder bewijs ervan ontvangt welke waarde wij daaraan hechten” (Calvijn, *Inst.IV.3.1*). Juist door het verschil te benadrukken tussen de mens die preekt en God die er opdracht toe geeft en van wie de woorden klinken, komt het wonder van de preek in beeld. Het wonder dat om geloof vraagt. Want hoe is het mogelijk dat mensen namens God spreken? In de woorden van Calvijn wordt iets zichtbaar van verwondering over God die mensen in dienst neemt.

¹ Zie over Augustinus en de prediking: Van Oort 1991; Old 1998b, 344-398; vgl. Den Dulk & De Kruijff 1999.

Die verwondering kan zomaar omslaan in spanning en overspannenheid. Want wie durft nog het woord te nemen als de preek getypeerd wordt als Woord van God?² Zo wordt bijvoorbeeld in de dialectische theologie de homiletiek beheerst door de spanning tussen Gods Woord en mensenwoorden (Barth 1925; vgl. Stark 2005, 166). De prediker moet er zich bewust van zijn dat hij zelf niet kan preken. Wie preekt, spreekt het Woord van God dat hij niet kan spreken. Het is nauwelijks verwonderlijk dat na de opleving van de Wort-Gottes-Theologie in de twintigste eeuw preken meer en meer een waagstuk wordt. Miskotte benoemt, in navolging van Barth, de spanning die er optreedt bij een dergelijk principieel spreken over de prediking (Miskotte 1948, 225v; vgl. Barth 1966, 30vv) en noemt de prediking zelf ‘een in zichzelf onwaarschijnlijke onderneming’ (Miskotte 1948, 236; zie verder 3.3.1). Deze spanning zou er wel eens debet aan kunnen zijn dat de aandacht voor de prediker zich betrekkelijk laat een zelfstandige plaats verworven heeft binnen de homiletiek van de twintigste eeuw.

1.1.1 Recente aandacht voor de prediker

‘Wie ben ik als ik preek?’ Die vraag dringt zich telkens opnieuw op. In de homiletiek van de tweede helft van de twintigste eeuw zijn er diverse benaderingen te noemen, elk vanuit een eigen invalshoek en gericht op een specifiek aspect van de prediker en zijn optreden (uitgebreider zie hoofdstuk 3). Zo zijn er benaderingen die zich richten op psychologische en communicatieve aspecten (bijv. Piper 1976; Dencke 1979; Engemann 1989), of op de spiritualiteit van de prediker (bijv. Douma 2000) of op de rol die de prediker speelt in de praktijk van de prediking (bijv. Altena 2003). Die recente aandacht voor de prediker binnen de homiletiek is deels het logische gevolg van de aandacht voor de empirische gestalte van de prediking die opkwam in de jaren ’60 van de twintigste eeuw (Trillhaas 1963; Rössler 1966; vgl. Kiesow 1989; 1990) en deels het gevolg van de aandacht voor de hoorders van de preek (m.n. Lange 1976; Van der Geest 1978).

In de homiletische reflectie is er oog voor de essentiële rol die de persoonlijkheid van de prediker speelt in het effect van de preek (Riemann 1974; Nel 2001; Lee 2004).³ Deze aandacht voor de persoon van de prediker loopt parallel aan de personalisering van het ambt als zodanig. Het ambt werkt niet langer als een beschermende mantel waardoor de kwetsbaarheid van predikanten toeneemt. De personalisering van het ambt leidt sneller tot kritiek op het functioneren van de predikant (Heitink 2001, 206v).

1.1.2 Culturele context

De recente aandacht voor de prediker is onderdeel van een bredere culturele ontwikkeling waarin het zelf een belangrijke rol speelt. De moderniteit kenmerkt zich door individualisering en pluralisering. Daarmee komt de eigenheid van ieder mens cen-

² Heinrich Bullinger schrijft in de marge bij de door hem opgestelde *Confessio Helvetica posterior* de woorden: ‘praedicatio verbi dei est verbum dei’ (zie voor inleiding en vertaling: Meijer 2009). De woorden van Bullinger zijn de overtuiging gaan vormen die sinds de Reformatie in het middelpunt van de homiletische bezinning staat (vgl. Stark 2005, 16vv; Bohren 1971a, 50v).

³ Komend vanaf de kant van de hoorders heeft Schaap-Jonker in haar onderzoek laten zien hoe de houding ten opzichte van de prediker van invloed is op relationele betekenis die de preek heeft voor de hoorder (Schaap-Jonker 2008, 203v.208v; vgl. Pleizier 2010, 242-246).

traal te staan. De vraag is niet langer: ‘Wie is de mens?’ Maar de vraag is: ‘Wie ben ik, wat maakt mij uniek?’⁴ Dit roept radicale zelfreflectie op, waardoor het zelf zélf middenin de belangstelling komt te staan. “In the post-traditional order of modernity, and against the backdrop of new forms of mediated experience, self-identity becomes a reflexively organised endeavour. The reflexive project of the self, which consists in the sustaining of coherent, yet continuously revised, biographical narratives, takes place in the context of multiple choice as filtered through abstract systems” (Giddens 1991, 5). Het zelf is een project geworden waaraan niemand ontkomt (Taylor 1989; vgl. Giddens 1991, 32). Kenmerkend voor de moderniteit en haar aandacht voor het zelf noemt Giddens (1991, 74-80) dat:

- het zelf gezien wordt als een reflectief project waarvoor het individu zelf verantwoordelijk is;
- het zelf beschouwd wordt als een ontwikkelingsgang van het verleden naar de geanticipeerde toekomst;
- zelfreflectiviteit permanent aanwezig is;
- zelfidentiteit een verhaal veronderstelt, dat expliciet gemaakt wordt;
- zelfontplooiing controle over tijd impliceert, zeker ook de vrije tijd;
- zelfreflectiviteit zich uitbreidt tot het lichaam door bewustwording van ons lichaam en aandacht voor bijvoorbeeld bewegen en dieet;
- zelfontplooiing begrepen wordt in termen van een evenwicht tussen kans en risico;
- de morele dimensie van zelfontplooiing authenticiteit is, gebaseerd op ‘waarachtig zijn voor jezelf’;
- de gang door het leven gezien wordt als een serie transities, maar dan niet langer geïnstitutionaliseerd; en
- de ontwikkelingslijn van het zelf intern referentieel is: de enige betekenisvolle verbindingsdraad is de levensloop zelf.

Zelfontplooiing is daarmee een dominante notie geworden in onze cultuur (vgl. Paul & Slob 2015).⁵ Dit wordt zichtbaar in het grote aantal zelfhulpboekjes dat er op de markt verschijnt (vgl. Giddens 1991, 70v).

Dat het zelfontplooiingsideaal een mythe is, wordt zichtbaar in het merkwaardige feit dat mensen die op zoek zijn naar hun zelf, tegelijkertijd op zoek zijn naar rolmodellen. Dit zijn dan succesvolle mensen aan wie men zich kan spiegelen, vandaar de grote aandacht voor identificatiefiguren, bijvoorbeeld in de wereld van sport, mode en media. Taylor verwoordt deze tendens door enigszins ironisch op te

⁴ ‘Den spyghel der salicheyt van Elckerlijc’ is een voorbeeld van middeleeuws toneelstuk waarin duidelijk wordt dat men in die tijd de mens benaderde als een soort grootste gemene deler. Schrijven over ‘Elckerlijc’ biedt een sjabloon waarin ieder mens zichzelf kan herkennen en leren kennen (zie voor inleiding: Van Elslander 1985; ook te vinden op http://www.dbnl.org/tekst/elc001elck01_01/geraadpleegd_01_26-06-2015).

⁵ In een inleidend artikel op een bundel over zelfontplooiing spreekt Paul over narratieve sjablonen in de cultuur: “Wie zichzelf niet wil ontplooiën en geen waarde hecht aan authenticiteit, is niet slechts een andersdenkende, maar een vreemde snoeshaan. Het zelfontplooiingsdiscours lijkt, met andere woorden, geen concurrenten te erkennen. Er moet een steekje bij je loszitten als je jezelf niet wilt ontplooiën” (Paul & Slob 2015, 17).

merken: “I join millions of others in expressing my ‘individuality’. Moreover, I express it by linking myself to some higher world, the locus of stars and heroes, which is largely a construct of fantasy” (Taylor 2007, 483).⁶

Deze culturele ontwikkeling (zie verder 2.4) heeft invloed op het homiletische discours, zeker waar het gaat over de persoon en het optreden van de prediker, en roept sterker dan ooit de vraag op: ‘Wie ben *ik* als ik preek?’ Om aan deze culturele ontwikkeling recht te doen, benader ik de persoon van de prediker in deze studie vanuit het kristallisatiepunt ‘zelfbeeld’.

1.2. BESCHRIJVING ONDERZOEK

Vanuit de invalshoek van het zelfverstaan richt dit onderzoek zich op de persoon van de prediker: hoe verstaat de prediker zichzelf in de handeling van de prediking? Daarvoor wordt in dit onderzoek de term ‘zelfbeeld’ gehanteerd. Zelfbeeld staat voor wat iemand als waar beschouwt over zichzelf (zie uitgebreider 2.1). Deze term functioneert binnen dit onderzoek als een soort zoekontwerp, een begrip waar de homiletische reflectie op de persoon van de prediker zich om heen kan organiseren. Binnen een cultuur waarin het zelf in het middelpunt is komen te staan, ligt deze aanpak voor de hand. Bovendien is deze insteek van belang, omdat zo aangesloten wordt bij een belangrijke betekenisgever van het handelen, het zelfverstaan.⁷

1.2.1 Zelfbeeld en herbronning

Het zelfbeeld van de prediker breng ik niet uitputtend in kaart. Het aspect van het zelfbeeld dat centraal in beeld komt is het theologische. Met het theologische aspect van het zelfbeeld bedoel ik de theologische categorieën die iemand hanteert om zijn zelfbeeld te beschrijven. Het gaat dan om categorieën die duiden op de Godsrelatie of die rechtstreeks ontleend zijn aan de Bijbel. Daarmee is niet gezegd dat er geen andere aspecten van een zelfbeeld betekenisgevend zijn voor handelen. Het bestaande theologische zelfbeeld van de prediker wordt in kaart gebracht door aan de hand van bestaande homiletische theorieën de ontwikkeling van het zelfbeeld van de prediker te beschrijven. Juist in die moderne theorieën betreffende de prediker wordt zichtbaar dat het zelfbeeld van de prediker ook sterk bepaald kan worden door psychologische en communicatiewetenschappelijke categorieën. Het zelfbeeld van de prediker wordt via homiletische theorievorming in kaart gebracht en niet via empirisch onderzoek. Zo wordt het mogelijk om de ontwikkeling van het zelfbeeld te schetsen. Eveneens wordt zichtbaar dat de ontwikkeling van het zelfbeeld ook bepaald wordt door de culturele context. Empirisch onderzoek zou wel het huidige zelfbeeld van de prediker in kaart kunnen brengen, maar onvoldoende de ontwikkeling en de culturele context van het zelf van de prediker.

⁶ In de homiletiek is een vergelijkbare tendens waarneembaar: leren preken door een succesvolle en grote prediker te beluisteren en te analyseren wat hem goed maakt (zie bijv. Vibert 2011).

⁷ Howell noemt naast cultuur, opvoeding, geloofsovertuigingen, persoonlijkheid, vooroordelen over de tekst, ook zelfverstaan als een betekenisgevende factor voor interpretatie van de bijbeltekst in de voorbereiding van de preek (Howell 2013, 4). Zie verder 2.1.

Niet alleen wordt een beschrijving geboden van het zelfbeeld van de prediker, maar dit zelfbeeld wordt in dit onderzoek ook verrijkt en waar nodig kritisch bevraagd. Relevant is bijvoorbeeld de vraag of het zelfbeeld van de prediker niet te eenzijdig bepaald wordt door de cultuur van de moderniteit. Door welke bronnen laat het zelfbeeld zich voeden? Verrijking van en kritische reflectie op het zelfbeeld van de prediker op de overgang van de twintigste naar de eenentwintigste eeuw zoek ik via de methode van herbronning. Herbronning omschrijf ik als de reflectie op een bepaalde praxis door haar te verbinden aan de primaire bron van de theologie, de Bijbel. Herbronnen betekent niet een *rücksichtslos* terugkeren naar de bron(nen) met voorbijgaan aan historische ontwikkelingen. Het betekent in een nieuwe context opnieuw verbinding zoeken met de bron, zich laten inspireren door de bron en gaan staan in de stroom die voortkomt uit die bron. Herbronnen kan ook inhouden dat ontdekt wordt hoe in de loop van de tijd andere bronnen van invloed zijn geworden op een bepaalde praktijk. De hypothese die aan dit onderzoek ten grondslag ligt is dat de homiletiek gebaat is bij een hernieuwde verbinding met de bijbelse bron. Homiletiek als onderdeel van praktische theologie houdt op theologie te zijn als er niet methodisch een verbinding gemaakt wordt met de bijbelse theologie (vgl. De Roest 2009, 390v). Deze verbinding kan rechtstreeks of via de systematische theologie gemaakt worden.⁸

Afgezien van enkele voorstellen om bijbels materiaal op meditatieve wijze in te zetten in de praktische theologie (o.a. Bohren 1971a, 389-394; Den Dulk 2000) blijft het binnen dit vakgebied op dit punt opmerkelijk stil. In de systematische theologie en de ethiek daarentegen zijn de laatste twee decennia diverse pogingen ondernomen om de vraag naar de wijze waarop de Bijbel aan bod komt in de theologie methodisch te verantwoorden (zie bijv. Vanhoozer 2005a; Wells 2004; Brock 2007; vgl. Den Hertog & Van der Kooi 2007; Den Hertog 2010).⁹

Herbronning vindt in dit onderzoek plaats door het zelfbeeld van de huidige prediker te verbinden aan de Bijbel. Om het hanteerbaar te houden is gekozen voor een selectie van bijbels materiaal. Ik beperk me bij het weergeven van het bijbelse materiaal tot de prediker Paulus.¹⁰ De reconstructie van zijn zelfbeeld aan de hand van zijn brieven biedt de mogelijkheid de herbronning van het zelfbeeld van de prediker meer profiel te geven.

1.2.2 Hoofd- en deelvragen

Zo kom ik tot de volgende hoofdvraag voor dit onderzoek:

Welk theologisch zelfbeeld ontstaat er wanneer het zelfbeeld van de huidige prediker door middel van herbronning verbonden wordt aan het zelfbeeld van prediker Paulus?

⁸ Voor een nadere verantwoording van het praktisch-theologische concept waarmee in deze studie gewerkt wordt, zie 2.2. En voor een verantwoording van het betrekken van bijbels-theologisch materiaal in de praktische theologie, zie 4.1.

⁹ Een aanzet tot toenadering tussen homiletiek en bijbelwetenschappen vormt de bundel die voortkwam uit een paneldiscussie tijdens een bijeenkomst van de *Society of Biblical Literature* die ging over de theologische en hermeneutische problemen die inherent zijn aan de relatie tussen bijbelinterpretatie en verkondiging (Howell 2013).

¹⁰ In 4.1.2 verantwoord ik de keuze voor Paulus.

Deelvragen:

- hoe werkt herbronning?
- hoe ontstaat een zelfbeeld en hoe functioneert het?
- hoe ziet het zelfbeeld van de huidige prediker eruit?
- hoe ziet het zelfbeeld van de prediker Paulus eruit?

1.2.3 Belang

In de doorgaande reflectie op de prediking biedt dit onderzoek een bijdrage door aandacht te vragen voor het zelf van de prediker. Dit gebeurt door het zelfbeeld van de huidige prediker te herbronnen in het (gereconstrueerde) zelfbeeld van de prediker Paulus. De waarde van dit onderzoek wordt zichtbaar op verschillende niveaus. Ten eerste levert het een bijdrage aan de theorievorming betreffende de persoon van de prediker. Door de beweging terug naar de primaire bron van de theologie te maken biedt het de mogelijkheid kritisch te reflecteren op bestaande homiletische theorievorming betreffende (de persoon van) de prediker – en daarachter op de culturele ontwikkelingen die eraan ten grondslag liggen. Ten tweede biedt het onderzoek een vingeroefening in het verwerken van bijbelse theologie in de homiletiek en praktische theologie. Tenslotte biedt dit onderzoek op het vlak van de praxis voor predikers een stimulans tot het articuleren van hun zelfbeeld. Bewustwording van het bestaande zelfbeeld maakt beweging mogelijk. Wie zich bewust is van de manier waarop hij zichzelf ziet in de prediking, is ook in staat zichzelf waar nodig 'in de rede te vallen' (Engemann 2002, 2v). Bovendien heeft Giddens in zijn onderzoek naar het zelf in de moderne samenleving laten zien dat een zelfbeeld nooit af is...

1.2.4 Opzet

In het vervolg van dit hoofdstuk wordt de voorgestelde herbronning verder uitgewerkt. Dit levert een hermeneutische verantwoording op voor de hypothese dat praktische theologie niet kan zonder verbinding te zoeken met de bijbelse theologie. Daarmee wordt de eerste deelvraag beantwoord.

Het volgende hoofdstuk beschrijft wat ik in dit onderzoek versta onder zelfbeeld en hoe zo'n zelfbeeld ontstaat. Het ontstaan van het zelfbeeld geef ik weer op meerdere niveaus: allereerst vanuit een systematisch-theologische, vervolgens vanuit een cultureel-filosofische en tenslotte vanuit een menswetenschappelijke invalshoek. Zo wordt enerzijds beschreven waar de aandacht voor het zelf vandaan komt en wordt anderzijds verklaard hoe een zelfbeeld eigenlijk ontstaat. Zodoende geeft hoofdstuk 2 antwoord op de tweede deelvraag.

De derde deelvraag wordt beantwoord in het derde hoofdstuk. In dat hoofdstuk wordt het zelfbeeld van de huidige prediker beschreven aan de hand van homiletische theorievorming van de negentiende en twintigste eeuw.

In hoofdstuk 4 volgt dan de bijbels-theologische reconstructie van het zelfbeeld van de prediker Paulus. Zo wordt de vierde deelvraag beantwoord.

In hoofdstukken vijf en zes tenslotte vindt de herbronning van het zelfbeeld plaats. Dit gebeurt in twee hoofdstukken waarbij het ene hoofdstuk zich meer richt op de structuur van het zelfbeeld (hoofdstuk 5) en het andere zich meer richt op de inhoud